

Hazai könyvtárak az átalakulás időszakában*

Mader Béla eredetileg külföldi pályatársak számára elhangzott előadása kollégáink, a hazai könyvtárosok számára is tanulsággal szolgál. Azzal ismerteti meg, hogy könyvtárügyi múltunk milyen kacsringókkal ért el a jelenbe. Ennél azonban fontosabb: sok-sok elgondolás, terv és tény összegyűjtésével és azok alapján (hosszabb távon) valamivel derűsebb jövőt helyez kilátásba. Különösen ami az egyetemi és a vezető szakkönyvtárak jövőjét illeti. Úgy legyen.

A konferencia minden résztvevője bizonyára jól tudja, hogy a könyvtárak hosszabb ideje mindenütt gazdasági, finanszírozási nehézségekkel küzdenek. Nagy különbségek voltak és vannak azonban a nehézségek mértékében, és főleg a mögöttük munkáló lényegi okokban. A fejlett országok könyvtárai egy évtizeddel ezelőtt például a gazdasági recesszió hatásaként érzékelhették azt, hogy forrásaik szűkülnek. Kevesebb pénz jutott az állomány fejlesztésére, lassítaniuk kellett automatizálási programjaikat, sőt némely közkönyvtár létét is veszély fenyegette. A magyar könyvtáros számára az általános gazdasági recesszióval összefüggő könyvtári finanszírozási nehézségek korántsem hatnak újdonságként. Saját problémáink közepette számtalanszor kaptunk olyan magyarázatot, hogy a népgazdaság helyzete nem teszi lehetővé megoldásukat.

Látszólag tehát a közelmúltban voltak olyan időszakok, amikor a fejlett Európa, az USA könyvtárai és hazai könyvtáraink hasonló problémákkal találták magukat szemben. A hasonlóság azonban meg is maradt a jelenség szintjén. A kiváltó okok különböző voltát a jelenségre itt és ott adott válaszok eltérése mutatta.

A magyar könyvtárak az állam nehézségeivel szemben a múltban többnyire megértőnek mutatkoztak. A könyvtári rendszer erősen centralizált jellegéből következően a hivatalos reagálásuk nem is lehetett más. Ami viszont az egyes könyvtárakat és könyvtárosokat illeti – s ezt bizonyos tisztelettel mondom –, szakmai lelkesedésükkel, s nem honorált egyéni erőfeszítésekkel igyekeztek csökkenteni a nehézségek akut hatásait. A lelkesedés kiváltotta egyes törekvések, mint például a könyvtár keretében végzett, ám magától a könyvtártól többnyire idegen vállalkozások a könyvtári bevétel növelésére tévűtnak bizonyultak.

A demokráciák biztonságát maguk mögött tudó külföldi könyvtárosok a társadalom jelen és jövőndő érdekeire hivatkozva érveltek a költségvetési csökkentések ellen, s törekvéseik – ahogy ma ezt tapasztalhatjuk – általában célhoz értek. Az érvek hatása – persze – nem jelentkezett egyik napról a másikra.

* A budapesti LIBER-konferencián (1992. július 1–4.) elhangzott angol nyelvű előadás rövidített változata.

A várakozás időszakában azonban e könyvtáraknak számos, nálunk akkor még ismeretlen kiegészítő forrásuk is volt arra, hogy a költségvetési hiányokat csökkentésük.

Magyarországon – s bizonyára ezzel is mindenki tisztában van – a politika, a társadalom és a gazdaság szféráit egyaránt érintő gyökeres változás van néhány éve folyamatban. A szabadon választott parlament létezésének első pillanatától kezdve a politika rendszere a demokrácia lett, még ha e rendszer egyes elemei objektív okok következtében különböző fejlettségű szinten működnek is. Adódik tehát az első következtetés: a könyvtárak gazdasági és pénzügyi problémáit a jelenben a demokrácia érvrendszerét felhasználva törekedjünk megoldani. Ebben a munkában pedig tekintsük példának a fejlett országok könyvtárügyét, kérjük tanácsaikat, köves- sük módszereiket.

Ez a kiütkezés igen kézenfekvő, s jelen átmeneti helyzetünkben feltétlenül megfontolandó. Új stratégiák kialakításakor mégis csak az elemek egyike lehet.

A könyvtárak gazdasági nehézségei Magyarországon nem csupán az átmeneti gazdasági recesszióból adódnak, mégha egy évtizeddel ezelőtt a problémákat ideigleneseknek is vélték. Remélem, nem tűnik túlzot- tan direktnek az a megfogalmazás, hogy egyes könyvtártípusok nehézségei ideologikus megfontolá- soknak, vagy a belőlük levezetett hivatalnoki dönté- seknek a következményei. Érdekes, hogy nemcsak a negatív ideológiai diszkriminációnak, hanem a pozitív- nak is lettek problémákat keltő és fokozó hatásai. Az első esetben a szocialista rendszer képzettség- és értelmiségellenességére utalok, az oktató- és a kutatótevékenység állami támogatásának hiányossá- gaira. Az utóbbiban pedig arra, hogy az uralkodó ideológia hegemon szerepének – hazai kollégák számára ismerős a kifejezés – biztosítására is szolgáló közművelődési könyvtárak számának túlzott növelése az egyes könyvtárak alacsony szintű fenntartását eredményezte.

A könyvtár mint intézmény, s a könyvtáros mint értelmes ember az elmúlt évtizedekben az ellentmondások dzsungelében találta magát. Ha valaki majd megírja e korszak könyvtártörténetét, művének – találón – "Az ellentmondások bővületében"

címet adhatja. Az intézmény és a szakember – tétel-
lezzük fel mindkét esetben a legjobb szándékokat – ,
ha a nemzetként akkor ritkán értelmezett tarsadalmat
szolgálni akarta, s korántsem az adott ideológiát ki-
szolgálni, követte a szakma öntörvényeit. Miközben
azonban a könyvtárak törvényszerű és gazdaságos
együttműködését szándékozott kiépíteni, a két
könyvtári törvényben is kodifikált könyvtári rendszer
– a szocializmus elméletének és gyakorlatának meg-
felelően – a centralizációt erőltető, sok tekintetben
elméleti alkotássá vált. Miközben a szolgálatot az
esélyek egyenlőségét szem előtt tartva szeretne volna
biztosítani a felhasználó számára, lépten-nyomon
utópisztikus, azaz megvalósíthatatlan jelszavak
között találta magát. Az ellentmondásokat fokozta,
hogy a közművelődési könyvtári hálózat szinte meg-
kétszerezésével (lakóhelyi és munkahelyi könyvtári
ellátás) az egy hálózatban is teljesíthetetlen célok for-
rásai elaprózódtak.

Újabb ellentmondásként jelentkezett, hogy amikor
már a finanszírozási nehézségek a könyvtári rendszer
egészében tapasztalhatóak voltak, fennmaradt tovább-
ra is a minden terület és minden feladat egyidejű és
állandó állami finanszírozásának követelménye. És e
követelmény természetesen egy újabb ellentmondás
révén magyarázható meg tökéletesen. Engedjenek
meg e célból egy kis visszapillantást. A magyar gaz-
dasági rendszerben 1949 után teremtődött meg az el-
lentmondások sokszorosítására kiválóan alkalmas
alapmodell. Ekkor vált el ui. az áru ára az értékétől, a
szolgáltatás ára a befektetett munkától, a munka ára
az előállított értéktől, és az egyéni teljesítménytől. Az
alapfilozófia az volt, hogy az alapvető kulturális, ok-
tatási, egészségügyi, pihenési, utazási szolgáltatásokat
az állam polgárainak ingyen vagy majdnem
ingyen biztosítja. Következésképpen az embereknek
csak zsebpénzre van szükségük. De nem is kaphat-
nak többet, hiszen az állam az előbb felsorolt
"ingyenes" szolgáltatásait természetesen a nekik ki
nem fizetett pénzből finanszírozza.

Igen, tudom, nekem most a könyvtárak finanszí-
rozási lehetőségeiről kell beszélnem a jelen átala-
kulás viszonyai között. Az elmondottak azonban
bizonyítják, hogy amikor stratégiát igyekszünk kidol-
gozni az átalakulás időszakának finanszírozására,
nem csupán a források bővítésére, a menedzselési
módszerek skálájának bővítésére kell gondolnunk.
Már az átmenet időszakában feltétlenül szükséges a
könyvtári struktúra egészének elemzése is. A jelen-
legi könyvtári struktúra ugyanis eredményesen nem
finanszírozható. Megérett az átalakításra. Az
átalakítás természetesen hosszabb folyamat lesz.
Vagyis szükség van az átmenet finanszírozási kérdé-
seinek felvetésére is. Megválaszolásuknak azonban
a hosszabb távú elképzeléseknek megfelelő koncepció
kialakítását kell elősegítenie.

Van-e a magyar könyvtárpolitikának a könyvtári
rendszer egészére vonatkozó, a részletekre is
kiterjedő hosszú távú koncepciója? Vajon a
könyvtári struktúrák milyen mértékű átalakítást

igényelnek? Megrázkodik-e a könyvtári rendszer,
mennyire gyökeresek lesznek ezek a változások?
Nos, ezek azok a kérdések, amelyek a szakmában
napirenden vannak.

A kultúra helyzetével, a könyvtárak jelen
problémáival foglalkozó számos szakértő a múlt
struktúráinak lebontását javasolja, rendszerváltást
kíván a könyvtárügyben is. "Ezeket a struktúrákat
szét kell törni, mégpedig úgy, hogy megszüntessük
az átmenetiség elvét mint a rövid táv és a hosszú táv
ellentétét" – jelenti ki egy neves politológus. Szük-
séges a rendszerváltás a könyvtárügyben is –
állapítja meg egy könyvtárosi szakmai testület. "Jólle-
het nem becsülöm le a politikai, gazdasági reformok
szükségességét, de ezekkel egyenrangúnak vélem a
humán rekonstrukciót" – közli az értelmiségi. S ez új
motívumot hoz be a képbe, a megváltozott struktúra
által kiszolgálható igényes felhasználó elvárásait.

Van szakértő, aki a múlt reflexeitől óv az új elkép-
zelések kidolgozásakor, s bírálja azt a felfogást,
amely a problémákat egyoldalúan a fenntartás, a
finanszírozás oldaláról közelíti meg. Ez az aspektus
azonban megkerülhetetlen. Újszerűbb megkö-
zelítésére is akadnak példák a hazai szakirodalom-
ban. Ezek az írások arra figyelmeztetnek, hogy a szel-
lemi életben vannak olyan értékek és tevékenységek,
amelyeket nem lehet piaci hatásoknak kitenni, s a
kultúra számos területét csak állami szubvencioná-
lással lehet fenntartani. De ehhez is szükséges az
eddiggi költségvetési logika megváltoztatása, mégpe-
dig úgy, hogy a humán infrastruktúra prioritása
legyen a kiindulópont.

Közvetlenül a politikai rendszerváltozás után erő-
teljes követelések voltak a finanszírozás ún. mara-
dékelvi formájának megszüntetésére. A hivatalosan
be nem vallott elv lényege az volt, hogy az állami
költségvetést nem felépítették, hanem elosztották. A
legtöbbet a legerősebb gazdasági területek, a
termelő ágazatok és a védelmi, biztonsági erők
kapták, a maradékot a kultúra, tudomány, oktatás,
egészségügy. Az elosztás az adott területen, adott
intézményen belül is az erőviszonyok szerint történt.
Könnyen elképzelhető, hogy a könyvtár hierarchikus
helye következtében milyen pozíciót foglalt el az el-
osztás során.

Átmeneti, változó helyzetünket az jellemzi, hogy a
régii struktúrák lebontása még nem történt meg telje-
sen, azonban már nem is működnek a régi módon. Az
új szerkezetek kiépítése lassú, általában a finanszí-
rozás nehézségei miatt. Biztató jel, hogy az elméleti
előkészítés folyik, s a *Magyar Könyvtárosok Egyesü-
lete*, valamint a *Könyvtári és Informatikai Kamara* a
fontosabb kérdésköröket illetően iniciatívák
adásában és a kutatások összehangolásában
egyaránt jeleskedik. A politikai rendszerváltozás első
jeleire a magyar könyvtári szakma az új könyvtárpoli-
tika kidolgozásának igényével reagált. Olyan
kérdések fogalmazódtak meg, amelyek szűk szakmai
fórumokon ugyan már korábban is felbukkantak, de a
könyvtári nyilvánosság elé csak most kerültek. Ezek

három nagy téma köré szerveződnek: a könyvtári szolgálat fenntartása, a könyvtárügy öngazgatása és a stratégiai célok kijelölése. Eközben egy jelentős új és lényegi vonásra is felfigyelhetünk: a tanulmányokban, s később a testületi dokumentumok címében is egyre többször találjuk a könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy megfogalmazást. Az összekapcsolás egy majdnem évszázados késelelem behozásának egyik jele.

Két évvel ezelőtt az új magyar könyvtárpolitika kialakításáról folytatott vita egyik legfontosabb feladatnak a rugalmas, a változásokat mind irányítani, mind azokra reagálni képes vonalvezetés kialakítását vélte szükségesnek. És természetesen felmerült az új könyvtári törvény megalkotásának szükségessége is.

Két év múltán mind több produktumát látjuk az elméleti új irányok érvényesítésének. 1991 szeptemberében látott napvilágot az MKE elnökségének állásfoglalása, amely *A könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy finanszírozása* címet viseli. Előrehaladott állapotban van annak a koncepciónak a kialakítása is, amely alapja az új könyvtárosi törvénynek. Könyvtáros szemmel nézve megnyugtató, hogy az új könyvtárpolitika fő elgondolásai azokra a helyes elméletekre és kiváló eredményekre támaszkodnak, amelyeket a magyar könyvtárak és könyvtárosok a múltban alkottak és értek el, annál is inkább, mert születésük idején vajmi kevés társadalmi figyelemben részesültek. Szűkebb területemnél, az egyetemi könyvtáraknál maradva, csupán két példát említek. Tíz évvel ezelőtt látott napvilágot egy dokumentum *Szakmai irányelvek az egyetemi könyvtárak fejlesztéséhez* címmel. Főbb megállapításával ma is egyetérthetünk, mivel az egyetemi könyvtárakban többnyire még ma is hiányoznak a korszerű könyvtári munka feltételei. Az elmúlt évtizedekben érdemi fejlesztés nem volt: e terület könyvtárai más könyvtárakhoz képest is alulfejlettek. Elhelyezési viszonyaik katasztrofálisak. A fejlesztés célkitűzései között pedig a következők szerepelnek: az állományépítés terén a kielégítő dokumentumbázis biztosítása, a költségvetés terén az információs szolgáltatások fejlesztésének fontossága. A dokumentum javasolja, hogy a finanszírozás megállapításakor e könyvtáraknál a következőket kell tekintetbe venni: állománynagyság, állomány-összetétel, az évi gyarapodás, országos és regionális feladatok végzése, a használók száma, a kötetforgalom, a szolgáltatások színvonala. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy aki az egyetemi könyvtárak költségvetése s az előbb említett irányelvi tételek között a jelenben bármi érdemi összefüggést felfedez, azt egy új alapítású Nobel-díjra kell jelölni. A legtöbb magyar egyetemi könyvtárnak az utóbbi évtizedben egyetlen tényre, a külföldi folyóiratok árának állandó emelkedésére hivatkozva lehetett bizonyos költségvetési növekedést elérnie. Itt záródik a zárójel.

A dokumentum igen figyelemreméltó megállapítása volt, hogy az egyetemi könyvtáraknak kulcsszerepet kell játszaniuk a könyvtári ellátás hazai és nem-

zetközi rendszerében. Ez a motívum most tíz év után – végre! – az új könyvtári törvény alapkoncepciójában is megjelenik. Ugyancsak sok megvalósításra váró javaslat van azokban a tanulmányokban is, amelyek 1983-ban – a rendszerszervezési kérdésektől a gazdasági vonatkozásokig – a könyvtári együttműködés számos aspektusát tárgyalták.

Ezen a konferencián, és éppen ebben a témában nagy figyelmet kell fordítani az *MKE elnökségének* néhány hónapja született dokumentumára. Nem kevesebb történik benne, mint a jövődő magyar könyvtári rendszer alapelveinek formába öntése. A dolgozat azonban tovább is lép: a könyvtári érdekvégyesítéshez szükséges érvek felsorolása mellett konkrét működtetési, fenntartási kérdésekkel is foglalkozik. *Tézisek* című első fejezetének részletes ismertetését célszerűnek vélem, mert tételei az átmenet időszakára vonatkozóan is érvényesek. Íme:

Egy demokratikus társadalomban az iskolák mellett a könyvtárak azok az intézmények, amelyek a lakosság teljes körének a rendelkezésére állnak. A könyvtárak együttese számos funkciót lát el. Sokféle feladataiknak a könyvtárak differenciált rendszerbe illeszkedve képesek eleget tenni. A sokféleségnek is, a rendszerként való működésnek is tükröződnie kell finanszírozásukban.

A könyvtár- és tájékoztatásügyet akkor is rendszerként kell működtetni, ha a jövőben a könyvtár-fenntartás nem lesz állami monopólium. A rendszer a következő elemekből áll: nemzeti könyvtár; az országos szakkönyvtárak; a nyilvános közművelődési könyvtárak; iskolai, felsőoktatási, kutatóintézeti, egészségügyi, hivatali könyvtárak; a nyilvános könyvtári ellátásban részt vevő egyéb könyvtárak; a központi könyvtárügyi szolgáltatások; a szakképzés és továbbképzés; módszertani és könyvtárellátó szervezetek; szakmai önkormányzat és érdekképviselet.

A továbbiakban a finanszírozás javasolt rendjéről kapunk képet. *A könyvtári rendszer elemei közül közvetlen állami finanszírozásban az alábbiak részesülnek: a nemzeti könyvtár, az országos szakkönyvtárak, a központi könyvtárügyi szolgáltatások, a szakképzés és továbbképzés, és a módszertani szervezetek. Közvetett, tehát az alapintézmény állami költségvetésében szereplő finanszírozást kapnak az iskolai, felsőoktatási, kutatóintézeti, egészségügyi és egyéb intézményi könyvtárak.*

Közvetlen állami finanszírozást nem csupán intézmények és szolgáltatások kapnak, hanem egyes feladatok is: pl. a közvetett finanszírozású könyvtárak közvetlen állami dotációt kapnak az olyan feladatok ellátására, amelyeket az országos rendszer keretében az intézményük kiszolgáltatásán túl is végeznek.

Az önkormányzatnak kell biztosítania a területi közművelődési könyvtárak finanszírozását.

Mindezekon kívül közvetlen állami feladat (egy központi alap útján) a technológiaváltás, a könyvtárárpítés és a tudomány-, gazdaság-, szociális és művelődéspolitikai szempontjából fontosnak ítélt tájékoztató és könyvtári szolgáltatások megalapozása és fejlesztése.

A rendszer optimális működése megkívánja, hogy az ágazati miniszter felelősségén túl legyen egy közvetlenül a kormánynak alárendelt testület. E testületnek – megfelelő társadalmi ellenőrzés mellett – kellene kezelnie azokat az állami forrásokat, amelyek a rendszer szakterületi és területi metszetének egymással és a nemzetközi rendszerekkel összehangolt fejlesztését szolgálják.

Szeretném hangsúlyozni, hogy az elmondottak a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnökségének állásfoglalásai. Elemei azonban megjelennek a készülő könyvtári törvény alapkonceptióiban is. A finanszírozással kapcsolatosan itt az alábbiakat találjuk:

A finanszírozás gyakorlata lehet a) az állam általában gondoskodik a könyvtár fenntartó költségeiről, b) az állam és a közvetlen könyvtár fenntartó százalékos arányban megosztja a költségeket, c) az állam feladatokat finanszíroz, d) általában vagy bizonyos célokra lakossági fejkvóta képződik. A könyvtári rendszer egységének érvényesítését az állami, illetve a fenntartók által létesített központi fejlesztési alap vagy alapok támogatják.

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy egyelőre elméleti megfontolásokról van szó, s bármely finanszírozási szisztéma alapvető meghatározója a mögötte álló tényleges pénzügyi alap. Bizunk benne, hogy gazdaságunk eléri azt a szintet, amikor a feladatokra a velük arányos összeg áll rendelkezésre. Addig azonban az átmenet nehézségei folytatódnak.

A jelenben – s most kifejezetten a konferencia által reprezentált könyvtárakra gondolok – úgy tűnik, megvan mind a szakmai, mind a kormányzati akarat a kivételesen fontos könyvtárak és szolgáltatásaik támogatására. Igaz, egyelőre csak közvetetten megnyilvánuló akarat. Az oktatás és a kutatás fejlesztésének eltökéltsége jelenti az e rendszerek elemeiként működő egyetemi és szakkönyvtárak fejlesztését is. A könyvtári törvény tervezete kiemelt támogatási célként tünteti fel a nemzeti könyvtárat is. Ennek ellenére fokozottan fel kell hívni az állam figyelmét a nemzeti könyvtár szakkönyvtárként is betöltött fontos szerepére, illetve az egyetemi és szakkönyvtárak számára nyújtott központi szolgáltatásainak fontosságára.

A változások időszakának kezdetéhez a magyar könyvtárügy igen szegényes állapotban érkezett. A szocialista időszak nagy beruházásainál is az utolsó helyen állt. Épületállománya célszerűtlen, elavult, felszerelési, berendezési állapota is sok kívánnivalót hagy maga után. A változás időszakában tehát korántsem arról van szó, hogy átmenetileg biztosítani kell a könyvtári szolgáltatások fenntartását legalább az előző szinten. Egyes területeken ez a fenntartás a régi struktúra konzerválását jelentené, más területeken az adott szint őrzése egyenlő lenne a leszakadás növelésével.

E tényeket nem csupán a hazai könyvtárosok mondják ki, ezt állapítja meg egy független bizottságnak az Európa Tanács számára készített jelentése is:

"Libraries and archives in Central and Eastern Europe are in a situation where they risk a serious lack of continuity if not irreplaceable loss... Most other problems are of financial nature and the countries... must adopt policies to ensure that libraries are kept up-to-date in the present period of economic reorganisation."

A könyvtárak évek óta törekszenek arra, hogy az állami költségvetésen felül más forrásokat is felhasználjanak. A szakirodalmi ellátás folyamatos biztosítása céljából a szakkönyvtárak és egyes egyetemi könyvtárak vállalatokkal kötöttek szerződéseket. A vállalatoktól más lehetőségként ekként szerzett összegek elsősorban az állománygyarapítást szolgálták. Az említett könyvtárak – olykor állományfejlesztésük, olykor szolgáltatásaik, más esetben tudományos tevékenységük támogatására – az országos központi alapokat próbálták igénybe venni. A közvetlen támogatásokon kívül felhasználhattak közvetett lehetőségeket is. Ilyen volt például az, hogy az intézmény kutatói pályázati összegeiknek egy részéből saját szakterületük könyvtári állománybeszerzését támogatták. A közművelődési könyvtárak néhány esetben a könyvtárhoz csak nagy jóindulattal köthető vállalkozások indításával is foglalkoztak, ezeknek bevételét használták fel költségvetési kiegészítésként. Érdemes megemlítenünk a nagyobb közművelődési könyvtárak gazdasági társulását, amely lehetőségeik jobb kihasználása céljából jött létre.

A múltban a központi alapok létrehozása sokszor a könyvtári alapellátás finanszírozásának rovására ment, hiszen ezeket az alapokat az alapellátásra szánt összegből vonták el. Ettől eltekintve az alapötlet nem elvetendő: a pályázatok révén az általános "tömegfinanszírozás" helyett a prioritások finanszírozhatók.

A politikai rendszer változása előtt néhány nem magyar alapítvány már segítette a könyvtárakat. Elsősorban a Soros-alapítvány tevékenységére gondolok, majd a Soros–Sabre-alapítvány könyvgyűjteményező akcióira, melyek támogatottjai elsősorban az egyetemi és a szakkönyvtárak voltak.

A rendszerváltozás után újabb alapítványok, nemzetközi alapok jelentek meg a hazai könyvtárak támogatására. Igen nagy tisztelettel említendő az amerikai Mellon-alapítvány. A nemzeti könyvtár, az egyetemi és szakkönyvtárak nyújthattak be hozzá pályázatokat. Az elnyert összegek a technikai színvonal korszerűsítését és állományfejlesztési célokat szolgálták. Hasonlóan köszönet illeti a német Volkswagen-alapítványt is. Nemes segítsége nyomán eddig elsősorban a tudományos könyvtári állomány fejlesztése kapott újabb lehetőséget, az újabb tervek talán a könyvtári munka technikai korszerűsítéséhez is alapot biztosítanak.

Nagy segítséget jelent az átmeneti korszak finanszírozásában az Európai Közösség (OECD) országainak támogató Phare programja, amely az *Upgrading of Higher Education* címet viseli. A támogatás számos egyetemi és szakkönyvtárban nem csupán az

állományfejlesztést segíti, hanem a számítógépes könyvtári munka technikai hátterének erősítéséhez, egyes esetekben könyvtárgazdasági elemzések lefolytatásához is hozzájárul.

A könyvtárak viszonylag szűk köre számára a TEMPUS-programok is fejlesztési lehetőségeket kínálnak. Az egyetemi könyvtárak szerény mértékben technikai eszközök beszerzését finanszírozhatják kereteikből. Jelentősebb az a tény, hogy munkatársaik többhetes időtartamra a fejlettebb európai könyvtárak működését tanulmányozhatják, illetve külföldi szakértőket fogadhatnak saját könyvtáraikban.

Gesztusértékű volt néhány kiemelkedő európai testület ajándéka is: a nemzeti könyvtár koordináló segítségével több ország folyóirat-előfizetéseket eszközölt több könyvtár számára.

Felsorolásom nyomán lassan kirajzolódik az a skála, amely a megelőző időszak monoton finanszírozási rendszeréhez képest máris meglepően gazdag. A múlt a legtöbb könyvtár számára az évről évre szinte változatlanul ismétlődő költségvetést, és az esetleges kapcsolatok nyomán néha-néha antide-mokratikusan kijárható póttámogatást jelentette.

Nem szóltam egy külföldön gyakori, hazánkban eddig még ismeretlen finanszírozási mód lehetőségeiről. Jelenlegi viszonyaink a társadalmi mecénatúra, a magánalapítványok kialakításának még nem kedveznek. Ennek két fő oka van. Az egyik: az ilyen mecénatúrához szegény lakosság, a másik pedig az, hogy az új gazdálkodó réteg még nem jó mecénás, mert nincs meg az a közeg, amelyben azzá válhatna.

Mielőtt előadásom befejező részéhez érkeznék, hadd hívjam meg önöket, tegyenek gondolatban látogatást abban az egyetemi könyvtárban, ahol dolgozom.

Nem könyvtár céljaira épült régi épületbe lépnek be, amelyben bizonyos repedések miatt éppen statikai felülvizsgálat folyik. Az olvasótermek a potenciális használók 5 százalékának sem adnak helyet. Az állománynak is csak kb. 5 százaléka helyezhető el szabadpolcon. A zárt raktárak zsúfoltak, majd kétszáz ezer kötet egy nedves pincében van elhelyezve. A katalógusrendszer viszont kiváló: az egyetemi számítóközponttal való jó kapcsolat, s néhány egész magas fokon felkészült könyvtáros segítségével majd húsz év óta építjük számítógépi adatbázisainkat. A könyvtár belső ethernet-hálózatán ezek az adatbázisok program segítségével visszakereshetők, azonban terminálként használható PC-ink száma még csekély.

Integrált könyvtári rendszert vásárolni nem tudunk, ehhez 7 évi teljes költségvetésünket kellett volna felhasználnunk. Minden számítógépes eszközünk, a PC-k a CD-ROM leolvasók, az ethernet-hálózat pályázatok elnyerése révén került a könyvtárba.

Költségvetésünkben a hazai kínálat és a külföldi folyóiratok beszerzése után külföldi monográfiák beszerzésére szintén nem volt lehetőség. Az utóbbi években külföldi monografikus szakirodalmat majd-

nem kizárólag nem a költségvetés terhére szereztünk be. Van néhány jelentős modern tájékoztatási forrásunk, ezek előfizetését a pályázati összegek elfogyásakor azonban minden bizonnyal be kell szüntetnünk.

A tanszéki könyvtárak nagy száma, a mindegyiknél egyaránt jelentkező forrás- és elhelyezési szűkösség az egyetemi könyvtári működést gazdaságtalanná teszi. Új könyvtár építésére még csak lehetőség sem látszik, a struktúra átalakításához szükséges bővítésekre, átalakításokra nincs pénz. A pályázatokból beszerzett berendezések működtetése, fenntartása az alig növekvő költségvetést terheli. A költségvetési vitákban a könyvtár pályázati eredményei olykor negatív szerepet játszanak. Mindezek ellenére, a még nagyobb leszakadás elkerülésére éppen pályázatot nyújtunk be integrált könyvtári számítógépes rendszer megvételére. Közben állandóan félünk attól, hogy számítógépes területen kiválóan felkészült könyvtárosaink mostani bérük két-háromszorosáért az egyre szaporodó magánvállalkozásokhoz mennek el dolgozni.

Azt hiszem, hogy az elmondottak könyvtárainkra nézve eléggé általánosak. Jelzik azt is, kedvenc kifejezésemhez visszatérve, hogy új ellentmondásként az új finanszírozási lehetőségek összhangja még nincs meg. A pályázatok feladatorientáltak, ez így helyes. Az alapellátás kellő finanszírozása hiányában azonban növelik a könyvtáron belüli feszültséget. Nedves pincében tárolt könyv és CD-ROM lemez; csikorgó székek és VEGA-képernyős terminálok. A könyvtárosnak néha komoly vitákat kell folytatnia az olykor értetlenkedő környezettel, amely a felzárkózást jelentő tényeket luxusként értékeli, mert az alapfeltételek biztosítását hiányolja. E jelenség figyelmeztet arra, hogy az alapvetően helyes pályázati rendszer az alapellátások jól működő rendszerével együtt fejtheti csak ki igazi hatását.

Az alapszolgáltatásokon felüli modern és magas színvonalú szolgáltatások természetesen lehetnek térítéses szolgáltatások. Újabb finanszírozási variációt jelenthet ez a természetesen nonprofit jellegű megoldás. Alkalmazásakor azonban gondolni kell arra, hogy az alapintézmény munkatársai számára a szolgáltatásoknak ingyeneseknek kell lenniük. És nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a térítéses könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási szolgáltatások kimunkálásának fontos előfeltétele az ár-bér viszony általános, mondhatni országos revíziója.

Vizsgált területünkön számos esetben tanulhatunk a külföldi megoldásokból. Ezek közül az egyik leg-szimpatikusabb számomra az információs hálózatok használatának olyan finanszírozása, hogy a tudományos vagy oktatási alapintézmény költségvetése tartalmazza e hálózatok igénybevételenek díjait, s az intézményhez tartozó egyéni felhasználóknak nem kell érte fizetnie.

Az a felismerés, hogy a felsőoktatási könyvtárak és a szakkönyvtárak a jövőben kulcsszerepet tölte-

nek be a könyvtári és információs ellátásban, irányított finanszírozási lehetőségekben is kifejezésre jut. A "Catching up with Europe" program az egyetemek és kutatóintézetek infrastruktúrájának kiépítése közben könyvtári fejlesztésekre is alkalmat ad. Néhány egyetemi és szakkönyvtár ennek keretében integrált számítógépes rendszert állíthat működésbe.

Rendkívül komoly eredmény, hogy az érintett könyvtárak problémáinak és a jövő kívánalmainak ismeretében elkészült az *Integrált kormányzati program a felsőoktatást szolgáló könyvtári hálózat korszerűsítésére* című tervezet. A fejlesztési prioritásokat a következőkben határozza meg: integrált könyvtári rendszerek kiépítése a hálózat könyvtáraiban; a beszerzési keretek jelenős növelése; a könyvtári menedzsment színvonalának növelése, és a könyvtári épületeknek az adott feltételek közötti bővítése, korszerűsítése. A kormányzati program (éppúgy, mint az előbb említett *Catching up with Europe*) vegyes finanszírozású: a hazai források mellett – hitelek formájában – bekapcsolná a világbanki forrásokat is.

Akik a gyakorlatot jól ismerik, pontosan tudják, hogy amíg tervekből, elméletekből pénz lesz, az általában hosszú idő. Különösen a könyvtárak esetében. Az, hogy a könyvtárak érdekérvényesítési esélyei a külső környezettel szemben hagyományosan és hírhedten rosszak, arra figyelmeztet bennünket, hogy ügyünk képviselőjére mind a döntéshozók, mind a döntés-előkészítők sorában támogatókat kell keresnünk (az utóbbiak talán még fontosabbak). Fel kell adnunk azt a gyakorlatot, hogy könyvtári és információs bizottságainkban a társadalom más területeinek prominens személyiségei nem foglalnak helyet.

Múlhatatlan szükségünk van a változás ezen időszakában nemzetközi támogatásra is. Előadásomban finanszírozási kérdésekkel foglalkoztam, ami azonban nem jelenti azt, hogy csupán az összegszerű támogatás segít. Rendkívül fontosak a nagyobb tapasztalat, a korszerűbb működtetés keretében szerzett gyakorlat tanácsai, a tanulmányokban, előadásokban fellelhető megoldási javaslatok is.

Nagyon remélem, hogy e konferencia hasznos lesz mindannyiunk számára. Egymás problémáinak megismerése a kölcsönös segítség erősítője lehet. Bizom benne, hogy a kölcsönös jelző használatára nem utal szerénytelenségre. Könyvtárainkat finanszírozásra alkalmassá nem utolsósorban a munkatár-saikban felhalmozott szakmai tudás és megújulási

készség teszi. Ennek nyomán az egyetemes könyvtári kultúra fejlesztéséhez mi is hozzájárulhatunk, és hozzá is akarunk járulni.

Befejezésül idézem az Európa Tanács számára készített jelentés egyik fontos megállapítását: "Scientific research and development is a long-term investment, indispensable for all societies, and cannot function without a wide range of libraries and other centres to collect and provide information."

Irodalom

- Szakmai irányelvek az egyetemi könyvtárak fejlesztéséhez. = Könyvtári Figyelő, 27. köt. 5. sz. 1981. p. 325–336.
- FUTALA Tibor–HORVÁTH Tibor–PAPP István: Együttműködés vagy rendszerszervezés. = Könyvtári Figyelő, 29. köt. 5. sz. 1983. p. 455–470.
- HEGEDŰS Péter: A könyvtárak közötti együttműködés egyes közgazdasági aspektusairól. = Könyvtári Figyelő, 29. köt. 5. sz. 1983. p. 484–488.
- HEGEDŰS Péter: Gazdasági elemzés és a könyvtár. = Könyvtári Figyelő, 29. köt. 2. sz. 1983. p. 123–131.
- ZSIDAI József: A könyvtárközi együttműködés alapelvei és alaptényezői. = Könyvtári Figyelő, 29. köt. 5. sz. 1983. p. 471–477.
- PAPP István: A magyar könyvtárpolitika néhány aktuális kérdése. Vezérfonal a vitához. = Könyvtári Figyelő, 36. köt. 1–2. sz. 1990. p. 17–34.
- Az MKE Műszaki Könyvtáros Szekciójának feljegyzése... = Könyvtári Figyelő, 36. köt. 1–2. sz. 1990. p. 22–24.
- ÁGH Attila: A struktúrákat szét kell törni. = Könyvtáros, 40. köt. 2. sz. 1990. p. 95–96.
- GÁBOR József: Szemléletváltásra van szükség. = Könyvtáros, 40. köt. 2. sz. 1990. p. 105.
- KUTI Éva: Állami költségvetés – társadalmi mecenatúra. = Könyvtáros, 40. köt. 2. sz. 1990. p. 101–102.
- SZENTE Ferenc: Erővonalak hálójában. (Hatások, ellenhatások a könyvtárügyben.) = Könyvtári Figyelő, 37. köt. 3. sz. 1991. p. 383–386.
- A könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy finanszírozása. (Készítette a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Elnöksége.) = Könyvtáros, 41. köt. 9. sz. 1991. p. 508–517.
- A könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy törvényi szabályozásának koncepciója (Tervezet. Kézirat). Bp. 1992. 26 p.
- Integrált kormányzati program a felsőoktatást szolgáló könyvtári hálózat korszerűsítésére (Tervezet. Kézirat). Bp. 1992. 9 p.
- KEMP, Ivor: Hungary: Upgrading higher education. Preliminary notes for an interim report. 10 March 1992. 8 p.
- Report on the preservation of libraries and scientific archives in the countries of Central and Eastern Europe (to the Council of Europe). 1992. 10 p.